

Marija Kacin, **Žiga Zois in italijanska kultura**. Ljubljana : Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2001. 130 strani.

Knjiga začne z razmišljanji o izvoru prednikov Žige Zoisa. Še vedno obstaja problem pozitivističnega dokaza izvora rodbine Zois. Samega raziskovanja izvora se je lotil že Žigov oče, Michelangelo Zois, ki je svoje prednike iskal na Holandskem v Ammersfoordu, od koder naj bi se, iz verskih razlogov, preselili v Bergamo. Vendar v starih dokumentih ni moč izslediti holandskega plemiča Nicolausa Zoesa.

Bolj stvaren opis izvora družine je podal Žiga Zois, ob koncu 18. stoletja, ko je sicer priznal, da o samem izvoru ne ve ničesar, vendar pa da lahko sledi svojim prednikom iz Val Imagina. Poleg te veje pa je obstajala še ena veja Zoisov v Benetkah. Žiga navaja podatke, ki so se ohranili v ustnem izročilu, da naj bi začetnik njegove rodbine prišel iz Švice pod imenom Millebois in da naj bi bil vojak. V tem poglavju tudi pade teza prvega Žigovega življenjepisca, ki je trdil, da se je Žigov oče izselil zato, ker kraj Berbeno ni mogel nuditi zadostnih življenjskih pogojev njemu in njegovim bratom. Michelangelo in Francesco naj bi se tako izselila, eden v Benetke, drugi v Ljubljano. Zoisi so v berbenških dokumentih izpričani že prej – prvi znan dokument izsledimo v letu 1527 – poleg tega pa so se Michelangelo in njegovi bratje tu rodili! Skratka vsi znani zapisi iz Berbena in Val Imagina kažejo na prisotnost Zoisov v tem prostoru vsaj že od začetka 17. stoletja.

Iz odkritega in povedanega sledi, da je pravilna Kidričeva trditev o prisotnosti Zoisov na Bergamškem vsaj že od 16. stoletja. Kdo in kdaj pa je bil prvi s tem imenom na tem kraju pa je zvito v 'nadlogično' sfero zgodovine. »Trditve o holandskem, španskem ali grško-kretslem izvoru te rodbine se pa zdijo povsem neosnovane: ne razpolagamo z nobenim verodostojnim podatkom, ki bi dopuščal take formulacije.« (str. 15).

Ko se nejasnosti v zvezi z izvorom rodbine Zois deloma pojasnijo, deloma pa ostanejo zavite v meglo srednjeveškega (našemu razumu nedostopnega) sveta, nam avtorica pred oči naslika kraj Berbenno ob reki Imagna. Kraj je zrasel na relativno rodovitnem koncu Zemlje, njegovi prebivalci pa so se poleg poljedelstva lahko ukvarjali tudi s prodajo platna in s tem začeli bogateti. Sami prebivalci so bili avtonomni, na kar kaže obred volitve župnika. Temu obredu so se odpovedali šele v dvajsetem stoletju, natančneje v letih po drugi svetovni vojni, 24. aprila 1949.

Ugled Zoisov v tem kraju izpričuje podatek, da je Žigov stric don Filippo Zois leta 1713 kandidiral za berbenskega župnika. Med Žigovim stricem Filippom in očetom Michelangelom so se stiki ohranili tudi še po tem, ko se je slednji že ustalil v Ljubljani. Delčki pisem iz njune korespondence se nanašajo tudi na Žigo, ki bi ga stric srčno rad spoznal, preden bi zapustil tostranstvo. Vendar pa spet ni moč ugotoviti, ali je Žiga kdaj videl rojstni kraj svojega očeta ali ne. S pomočjo pisem lahko izluščimo le podatek, da se je za svoje prednike začel zanimati šele po smrti bratranca in poslovnega družabnika Bernardina (1793).

Oče Michelangelo je bili sicer navezan na svoj rojstni kraj, kar je izkazal tudi z izdatno podporo pri gradnji cerkve v Brebennu, kljub temu, da se tjakaj za časa svojega zemeljskega poslanstva ni več vrnil. Avtorica ob koncu zgodbe o povezanosti Zoisov z Berbenom še enkrat ugotavlja, da nima smisla iskati kakršnih koli fantastičnih razlag o izvoru rodbine iz kakšnih oddaljenejših krajev sveta. Pozornost preusmeri na dejstvo, da je boj za preživetje v Brebennu, kljub relativni rodovitnosti kraja, težek ter iz takšnega okolja in »iz tega rodu so – tako na Bergamškem kot pri nas – izšli veliki možje, ki so dali izredne, včasih odločilne doprinose in to tudi v okviru, ki presega krajevne meje.« (str. 28).

Zoisi so se od tu razseljevali, nekateri so se zaustavili že v dolini in se ustalili v kraju Alzano, drugi so pot nadaljevali in obmirovali šele ob vodnih kanalih Serenissime. Še bolj pogumni pa so se odpravili v Trst in nazadnje prišli tudi v današnje slovenske kraje, izbravši Ljubljano za rezidenco. Avtorica nato celo podpoglavje nameni razkrivanju arhivskih zapisov, ki izpričujejo prisotnost Zoisov v Benetkah. Ti dokumenti govorijo o njihovi navzočnosti vsaj že od leta 1579. Bili so uspešni poslovneži, saj so imeli v Republiki sv. Marka svojo tvrtko. V Trstu je enemu izmed članov rodbine Zois, ki je tjakaj prišel iz Benetk, celo uspelo povzročiti pregon benediktincev iz mesta. Neki Zois je namreč leta 1657 umrl v Trstu in v oporoki izrazil željo, da ga pokopljejo v cerkvi patrov benediktincev. Le ti so to na dan pogreba zavrnili. Iz tega je nastal spor, ki se je sprva sicer zgladil, vendar pa je »ta dogodek kasneje povzročil še druge neredne, dokler ni končno uspelo, zato da bi bilo teh nevšečnosti konec, omenjene benediktince odstraniti za vedno.« (str. 36).

Ko so vsa dokumentarna potrjevanja in dokazovanja izvora rodbine pri kraju, se avtorica ustavi še pri

etimološki razlagi priimka Zois. Ponovno ovrže Michelangelove trditve, po katerih naj bi priimek izhajal od holandskega aristokrata Zoesa. Kot nelogično spozna tudi mnenje, da naj bi se domnevni švicarski prednik z imenom Millebois po prihodu v Berbenno preimenoval v Zois; »*to je fantazija, to je pravi nesmisel*,« (str. 40) je avtorici zatrdil g. Vincenz Marchetti. Neutemeljena je tudi Du Cangeova razlaga, ki priimek Zois izvaja iz množine samostalnika 'zoia', se pravi 'gioia', biser. (str. 40). Te razlage se je kasneje oprijel tudi France Kidrič, pravzaprav pa je že pred vsemi znanstveniki do te misli prišel Žigov oče, Michelangelo, ki je dal priimek prevesti v nemščino – Edelstein. Etimolog dr. Giulio O. Bravi zastopa stališče, da je izvajanje priimka iz samostalnika 'zoia', 'goia', biser, zgodovinska napaka. Namreč 'goia' je toskanski izraz iz 14. stoletja, ki pa naj ga v Imagninskem takrat ne bi poznali. Verjetno gre izvor iskati v imagninskem narečju, kjer obstaja geslo 'goi' (»*Goi V/alle/ I/magna/ – tolmun, stekališče vode v rekah, kjer je voda globlja*,« (str. 41)).

Drugo poglavje nosi naslov »*V Reggio Emilii (1761 – 1765)*«. Že sam naslov je dovolj zgovoren, če upoštevamo, da se je Žiga Zois rodil 1747. To je bilo namreč obdobje Žigovega šolanja ravno v zadnjem obdobju otroštva. S štirinajstimi leti je mladi baron prestopil prag Seminarija – Collegia v Regio Emilii. Tu so se šolali tudi njegovi bratje Josip, Ksaver, Anton in Karel. Malo mestece, ki je v osemnajstem stoletju šele iskalo svojo potrditev v rivalstvu z bližnjima Parmo in Modeno, je znotraj obzidja štelo približno 18.000 prebivalcev. Kljub temu, da je meščanstvo neprestano pridobivalo na ugledu, je vendarle živelo na meji skrajne bede, ki jo je pospeševal hud pritisk estenskega davčnega sistema. V mestu samem je obstajal tudi židovski geto. Leta 1773 pa so judovski skupnosti priznali iste pravice kot ostalim državljanom. V takšnih razmerah ekonomske stiske, se je odvijalo življenje meščanov. Edina uteha meščanom so bili hrupno veseljačenje v pustnem času, »*'festa delle Vecchie' (praznik stark)*« (str. 44), v času posta ter majski sejem. Vendar pa se je mesto, kljub svoji ekonomski negotovosti, moglo ponašati z zgodovinsko in kulturno tradicijo.

V drugi polovici osemnajstega stoletja je malo mesto, Regio Emilia zmogla nuditi možnost sistematičnega izobraževanja, natanko takšnega kot ga je zahteval veliki svet razsvetljenstva. Prav na polovici osemnajstega stoletja so v palači Palazzo Buseti, središču reggianskega kulturnega življenja, ustanovili Collegio (1750) ter Univerzo (1752). Slednjo so dvajset let kasneje ukiniteli. Je pa omenjena palača nudila sedež še Accademii degli Ipocondraici (Akademija hipohondrov, ustanovljena 1747) in Accademii dei Pronti (Akademija pripravljenih, ustanovljena 1714). Dostop do izobrazbe je bil še vedno vpet v ozek krog ljudi in pregrade med različnimi sloji so ostajale nespremenjene. Poleg palače Buseti je imelo pomembno vlogo v kulturnem življenju še mestno gledališče. Mesto je skratka dihlo z(a) kulturno omiko. Nenehen študij in sistematične raziskave, kulturna širina in odprtost do novega so bili torej značilni za reggianske izobražene kroge. Tako je študij v takšnem okolju pomenil pravo poslastico in vzpodbudo za slehernega ukaželjnega.

V takšno ozračje se je podal štirinajstletni Žiga Zois. Tu je sprejemal zadnje odločilne impulze, ki so ga oblikovali v takšno osebnost, kot jo poznamo kasneje iz njegovih 'ljubljskih let'. Resda so njegova ljubljanska leta relativno dobro raziskana, so pa na drugi strani prav leta šolanja v Reggio Emilii prava bela lisa. In tu nam sedaj priskoči na pomoč pričujoča študija. Avtorica nas najprej opozori, da se Zois ni šolal na zavodu za mlade plemiče, kot je do sedaj trdila znanost, kajti v Reggio Emilii takšnih ustanov ni bilo. Poleg tega pa Žigi ne bi uspelo vstopiti v kateri koli plemiški zavod, saj so le-ti imeli strogo določena pravila, kako stara mora biti plemiška rodbina, da se njenim potomcem dovoli vpis. Plemstvo kranjskih Zoisov v tem trenutku pač še ni ustrezalo omenjenim zahtevam – Michelangelo Zois si je pridobil plemstvo šele leta 1760, torej le leto dni preden je Žiga stopil v zavod Seminario – Collegio v Reggio Emilii. Vstopil je v zavod, ki je bil namenjen vzgoji fantov neplemiškega rodu. Oblast nad zavodom je bila v rokah škofa in za zavodske gojence so bile predpisane prav takšne pobožnosti kot za semeniščnike, ki so domovali v isti stavbi. Vzgoja je temeljila na načelu enakopravnosti, na sposobnostih pridobljenimi z resnim in temeljitim študijem, na kreposti, ki je niso pojmovali le v verskem smislu, temveč tudi v skladu z razsvetlenskimi smernicami, kot vztrajno prizadevanje za družbeno dobrobit in korist. Vsak korak, glas in malodane dihanje so bili določeni z natančnimi pravili, pač vse v skladu z načelom enakopravnosti med vsemi gojenci. Pravilnik je bil predvsem zbirka prepovedi, ki jih je bilo vse prej kot malo!

V takšnem kulturnem vzdušju je Žiga Zois preživel polna štiri leta. Učni načrt Collegia je bil zastavljen širokopotezno; zaobjemal je literarno-humanistično področje ter znanstvene vede na eni strani in možnost dodatnega izobraževanja na drugi strani. K dodatnemu izobraževanju so spadali neobvezni predmeti, in

sicer: aritmetika, risanje, civilna in vojaška arhitektura, zemljepis, grščina, francoščina, nemščina in viteške sposobnosti (igranje raznih inštrumentov, ples in sabljanje). Žiga se je poleg obveznih, latinščine, italijanščine, govornišva in prevajanja z rimanjem iz leta v leto učil tudi več neobveznih predmetov. To se razvidi iz računskih knjig, saj je bilo potrebno dodatne predmete posebej plačevati. Žiga je tako ekonomu zavoda naročil naj plačuje učitelja za nemščino, »scrivere«, računstvo, arhitekturo, glasbo, risanje, ples, sabljanje in borjenje z mečem. Poleg vseh teh neobveznih predmetov, ki so jih izpolnjevali takoj za obveznimi, so se gojenci morali posvečati še debatnim srečanjem, pod naslovom Teološki, filozofski in pravni zagovori, poleg teh pa še gledališkim predstavam. Slednje so prirejali v pustnem času, ko je celotno mestece veseljačilo in hrupno pozdravljalo pomlad. Drugo obdobje gledaliških predstav pa je nastopilo v času vedno razgibanega in živahnega majskega sejma. V času Žigovega šolanja so se vse predstave, ki so jih naštudirali gojenci, odvijale v Palazzo Buseti. Šele leta 1765 so na stroške škofa Gianmaria Castelverdijskega začeli graditi gledališče Seminaria – Collegia, tu pa Žiga ni mogel nastopiti, saj je nekaj mesecev po začetku gradnje že dokončal šolanje in se podal nazaj na Kranjsko. Je pa verjetno ohranil stike z reggian-skimi kulturnimi, predvsem gledališkimi krogi. V isti stavbi, kjer je bil Collegio, je imela svoj sedež tudi Akademija pripravljenih. Le-ta je s svojim delovanjem vzpodbujala gojence k temu, da so se posvečali študiju filozofije in k pesnikovanju. Vsakdo, ki je hotel postati njen član, je moral predložiti neko delo v verzih, napisano na izžrebano temo. Potem je moral verzificirati za vsak sestanek. Tako so bili sestanki teh akademikov pravi kulturni dogodki. Za Žigo lahko sklepamo, da je bil član omenjene Akademije, saj je na enem izmed gledaliških listov označen kot »Accademico di Lettere«. Poleg Akademije pripravljenih, je imela v Palazzo Buseti sedež tudi »Accademia degli Ipocondriaci«. O tej ustanovi je znanega nekoliko manj, je pa bil njen namen prav tako spodbujati gojence k študiju s kritičnim razmišljanjem ter na ta način pripomoči k njihovem izoblikovanju. Ta Akademija je združevala vse ugledne predstavnike reggianske kulture tistega časa, poleg teh pa je na seznamih članov moč zaslediti tudi osebnosti, ki presegajo krajevni okvir. Hipohondri niso bili poslednja ustanova s sedežem v Palazzo Buseti. Tu je delovala tudi Univerza (ustanovljena 1752), vendar je bilo njeno delovanje omejeno le na prihodnjih dvajset let, ko je postala ekonomska stiska tako huda, da se Univerze enostavno ni dalo več vzdrževati. Gojenci Collegia so lahko obiskovali javne šole za učenje znanstvenih ved in trivija; dovoljenje za to je moral rektorju Univerze posredovati rektor Collegia. Za Žigo ni znano, ali je obiskoval ta srečanja ali ne, vemo pa to za njegovega brata Antona, ki je leta 1769 zagovarjal svojo tezo; v času torej, ko je bil Žiga že v Ljubljani. Tu avtorica zaključí razpravo v zvezi s šolanjem barona Žige Zoisa.

Zopet v Ljubljani, je naslov predzadnjega poglavja, ki Žiga pospremi v Ljubljano, kjer se sooči z novim kulturnim bogastvom tj. s slovanskim svetom. Čutila, ki jih je odkril in razvil med štiriletnim šolanjem v Reggio Emilii, je sedaj naravnal na impulze rodnega okolja. Z vso tenkočutnostjo in pridobljenim kritičnim in razsodnim pogledom je znal okoli sebe (i)zbrati prave ljudi, ki v razvoju moderne slovenske narodne zavesti pomenijo prvo stopnjo.

Knjigo zaključuje poglavje Žigovi bratje, gojenci Seminaria – Collegia, Zadnji ljubljanski Michelangelo Zois. V njem avtorica le sumarno predstavi podatke, ki pričajo o šolanju Žigovih bratov na isti ustanovi. Trije bratje so ga tjakaj spremili leta 1761 (Josip, Ksaver, Anton), četrti, najmlajši, Karel pa se je na zavod podal šele v letu 1766.

Knjiga je zanimiv in predvsem koristen kamenček v še ne dodelanem mozaiku življenja Žige Zoisa. Akademsko razpravlanje o izvoru priimka je zanimivo in prijetno delo, vendar nesmiselno, če ga postavljamo zgolj v logično formalen okvir. Lahko bi se poigrali tudi s fantastično 'holandsko različico' in bi recimo skušali Zoës speljati na 'zoet'¹, kar bi v sodobni nizozemščini pomenilo sladko. A to z Žigom ne bi imelo prave povezave. Moje preišljevanje se nagiba k razlagi 'goi', kar pomeni tolmun, stekališče vode v reki, kjer je voda globlja. Vendar moram pripomniti, da se k temu nagibam iz 'nelogičnega' in 'nepozitivističnega' vzgiba. Kajti Žiga Zois v mojem doživljanju resnično pomeni tolmun, ki je tako globok, da ga nobena suša ne more osušiti. In dejansko je za časa svojega življenja pomenil takšen tolmun in zavetje vsakomur, ki je bil pripravljen z resnim študijem nekaj prispevati v nenehno nastajajočo zbirko

¹ ZOET – met de smaak van sauiker (SLADKO – z okusom sladkorja), po: Kramers Nieuw Woedenboek Nederlands, dvajseti ponatis.

človeškega vèdenja. V tem pogledu bi lahko bil tudi biser ali drag kamen, vendar ta priimek ne bi zmozel zaobseči duha, ki je oživiljal človeka z imenom Žiga Zois.

Hkrati pa je knjiga dobrodošla tudi kot pripomoček slehernemu raziskovalcu včerajšnjega sveta, saj daje podatke in reference glede življenja študentov nastajajočega meščanskega sloja iz druge polovice osemnajstega stoletja. Opis življenja na zavodu, kjer so se študentje ukvarjali na eni strani s duhovnim izobraževanjem kot na drugi strani tudi s fizičnim urjenjem (v katerem lahko vidimo zametke današnjih športov!).

V oblikovnem pogledu je knjiga bralcu izredno prijazna, ne le da se ne spušča v jezikovne akrobacije mnogokrat resnobnih akademskih piscev, tudi po zunanji obliki se naslovi podpoglavij stapljajo z besedilom. Naslov novega podpoglavja je izpisan le z velikimi črkami, na nekaterih mestih kot del stavka, na drugih pa kot samostojen stavek, vendar vedno vpet v miselni tok vezanega besedila.

Primož Kočar

Tomislav Markus, **Slavenski Jug 1848. – 1850. godine i hrvatski politički pokret**. Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2001. 315 strani.

Hrvatski institut za povijest je izdal monografijo Tomislava Markusa, hrvaškega zgodovinarja, ki se ukvarja s proučevanjem politike in politične misli na Hrvaškem v 19. stoletju, posebno v obdobju 1848.–1849., poleg zgodovine pa preučuje tudi filozofski in sociološki aspekt moderne meščanske civilizacije.

Knjiga je predelan tekst magistrskega dela (Ideje i koncepcije Slavenskog Juga 1848.–1850. godine), ki ga je avtor zagovarjal 1996 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Zagrebu. Kot v predgovoru h knjigi avtor sam navaja, gre pri delu za raziskavo zgodovine hrvaškega novinarstva v 19. stoletju, ne pa za monografijo o hrvaškem političnem gibanju. Slavenski Jug je zagovarjal in branil osnovne smernice hrvaške nacionalne politike iz časa revolucije 1848/49, zaradi česar je izredno pomemben tudi kot zgodovinski vir (kot takega so ga delno v svojih delih že analizirali razni hrvaški zgodovinarji, med njimi naj omenim le Jaroslava Šidaka in Petra Korunića). Vendar kljub temu pred T. Markusom ni bilo zgodovinarja, ki bi naredil detajlno vsebinsko analizo časopisa. To praznino je sedaj izpolnila monografija Tomislava Markusa.

Tekst knjige je razdeljen v posamezna poglavja in podpoglavja, v katerih avtor analizira stališča Slavenskega Juga do posameznih političnih in družbenih vprašanj časa, v katerem je časopis izhajal. V uvodu pisec navede osnovne podatke o časopisu (čas in pogostost izhajanja, urednike, sodelavce časopisa) ter pregled avtorjev, ki so v svojih delih posvetili pozornost tudi temu časopisu.

V prvem poglavju z naslovom »Avstrija, Hrvatska i madžarski nacionalizam u Slavenskom Jugu« avtor analizira položaj Banske Hrvaške v prvi polovici 19. stoletja in njeno meščansko gibanje ter hrvaško politiko in politično javnost od marca do avgusta 1848, ko je začel izhajati Slavenski Jug (str. 17–61). Tekst temelji na kritičnem pretresu bogate strokovne literature, ki ga avtor podkrepi z arhivskim gradivom; pri tem opozori tudi na določene nepravilne definicije in razlage v historiografiji (str. 28/29, 39, 57/58, 61, 72, 113, 120). Temu sledi podrobna vsebinska analiza tekstov Slavenskega Juga o Avstriji, Hrvaški in madžarskem nacionalizmu (str. 61–145).

Drugo poglavje (str. 147–161) je avtor posvetil slovanski in južnoslovanski problematiki, kateri je tudi Slavenski Jug posvečal veliko pozornosti. Pri tem člankom o Slovencih ne posveča večje pozornosti, saj so tudi v časopisu samem (kot ugotavlja avtor) le-tem posvetili manj pozornosti in so bili članki o Slovencih redki.

V tretjem poglavju (str. 163–188) Markus analizira stališča Slavenskega Juga do različnih družbenih vprašanj: v prvem podpoglavju do naroda, države, meščanskih pravic in gospodarskih vprašanj, v drugem podpoglavju analizira stališča Slavenskega Juga do prosvete in šolstva, v tretjem podpoglavju pa njihova stališča do cerkve, duhovništva in religije.

V četrtem poglavju sledi analiza stališč Slavenskega Juga do najpomembnejših političnih dogodkov in držav v Evropi: do Francije (francoska revolucija 1789, restavracija, centralizacija francoskih pokrajin), Nemčije (volitve v frankfurtski parlament, njegovo zasedanje, (veliko)nemški nacionalizem), Italije (italijansko nacionalno gibanje), Poljske oz. Poljakov (poljska emigracija v Parizu) ter Rusije. Pri tem ugotova-